К.А. УСЕИНОВ, Т.Н. КИРИМОВ,
преподаватели
кафедры крымскотатарской
и турецкой филологии КГИПУ

ЯКУБ КЕМАЛЬ ТЮРКО-ТАТАРСКАЯ РУКОПИСЬ XIV В. «НЕХДЖУ-ЛЬ-ФЕРАДИС».

Этим номером «Научного бюллетеня» мы завершаем перепечатку книги известного крымскотатарского ученого-тюрколога, историка Якуба Кемаля – «Тюрко-татарская рукопись XIV в. «Нехджу-ль-Ферадис» («Дороги ведущие в рай» – Т.К.), изданной в 1930 году. На протяжении последних шести номеров бюллетеня мы подробно знакомили наших читателей с этим уникальным памятником тюркской письменной литературы Золотоордынского периода. Благодаря высокой эрудированности и усилиям старшего преподавателя кафедры крымскотатарской и турецкой филологии КГИПУ ныне покойного К.А. Усеинова, данная работа оказалась ценнейшим научным материалом для историков, филологов и просто читателей, интересующихся тюркской средневековой историей и литературой.

Как указывалось в первых номерах издания («Научный бюллетень» №2. – Т.К.), основной текст книги Якуба Кемаля был написан на русском языке, с некоторыми выдержками и примерами из оригинала на арабской графике, часто без переводов и транскрипции. В нашей работе мы значительно упростили доступ к оригиналу, произведя транслитерацию на латинскую графику найденных в книге Якуба Кемаля сносок и примечаний на арабице. В ходе работы делались сравнения текстов, а при необходимости дополнения из других источников, в частности турецкого переиздания Семиха Тезджана и Хамзы Зюльфикара[1], на основе факсимиле рукописи, хранящейся в Ениджами и опубликованной Я. Эккманном (1956).

Вашему вниманию предоставляется отрывок оригинального текста и его транслитерация на латинскую графику. Перевод этого фрагмента на русский язык был помещен в предыдущем номере «Научного бюллетеня» (№ 2 (7)).

أبو بكر أوغلينى مصرقا بيكلكا ايذا بيردى. أبو بكر أوغلى محمدتقى مصر خلقى بيرلا مدينديں جيقتيلار. اوچ كونلوك يرمرىش أردىلار كيم بقارلار بير حبشى قول تيفاكا منوب يليب كلا ترور. أبوبكر أوغلى آيدى برنك أول كشينى أوندانك تقى سورونك نا إيشكاإيقوب برورتيدى أرسا بردىلار سوردىلار أرسا آيدى كيم من أميرالمومننى عثمان نينك قولى تررومن مصرغا برورمن مصرننك بكى عبدالله بن شريح كاسوز ايدا بيريب ترور تيدى أرسا أيدىلار مصر بكى موندا ترور كاكيل تديلار أرسا أول أيدى من أوزينكا كلماديم تيدى أرسا قويماديلار أبو بكر اوغلى محمدكا كلتوردىلار محمد سوردى كم اول نا سوز تررور كم أميرلمومنن سنكا أيتيب ايذا بيردى تيدى أرسا أول سوزنى ايمادى محمد أيدى قتينكدا بتيك بارمو تيدى أرسا بيتيكيم يوق تدى محمد أيدى أختارينك موندابنيك بولغاى تيدى أرسا أختاردىلار هچ بتيك تبماديلار يانيندا بير قروغ مشك بار أردى أول مشكنى تبراتيلار أرسا أنينك إجيندا نارسا تبراندى سلكتيلار أرسا إجيندا بتيك جيقتى اول بتيكنى ابو بكر اغلى محمد أچتى مصرنينك الوغلارى قاتيندا انداغ بيتيلميش كم من عثماندين عبدالله بن ابى شرحكا سوزوم اول تورور كيم ابوبكر اوغلى محمدنى مصرغا ايذا بيردىم قجان كيم مصرغا تيكسا آنى اولدور كيل تقى سن بياقى تيك بيكليك اوزا تورغيل تيميش قجان كيم موناغ بيتيكنى كوردىلار ارسا بو مصردين كلكان لارنينك غضبى اينكان زياده بولدى ابوبكر اوغلى نينك تقى خاطرى خسته بولدى تقى جمله قيرا مدينه يا قيتيلار تقى جمله صحابه نى يغدى لار على كا طلحه كا حبرنى بو بتيكنى كوركوزدى لار جمله صحابه اينكان تعجب لر قيلديلر تقى على رضى الله عنه بشلاب عثمان قتينغا باردى لار تقى اول بيكنى عثمان قتيندا اوقدى لار ارسا عثمان ايدى والله من بو بيتىكنى بيتماديم تقى كيشى كا بىورمادىم بو قولنى من ايذماديم تيدى ارسا على ايدى بو بتيك كيمنينك خطى تورور تيدى ارسا ايدى لار بو بتيك مروان خطى تورور تيدى لار مروان عثمان نينك بتيكجى سى اردى هم تقى كوذا كوسى اردى بارجا

[1] Mahmut b. Ali. Nehcü'l-Feradis = Uştmahlarnıng açuq yolı = Cennetlerin açık yolu. I metin. II tıbkıbasım. / tıbkıbasım ve çevriyazı: Janos Eckmann; yayınlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995. – S. 94, 133.

صحابه ایدی لار کیم امیرالمومین عثمان یلغان آنت یجماز بیزلار معین بلدوک کیم بو ایش مروان ایش تورور تیدی لار ارسا مصردین کلکانلار آیدی لار آنداغ ارسا بیزکا مروان نی بیرکیل تیدیلار ارسا عثمان رضیالله عنه ایدی سیزکا مروانني بیرسام سیز لار آنی اولدور کایسیز آکلشور عاریاریاألوم کلمز تیدی تقی مروانني بیرمادی ارسا مونلار جمله غضب بیرلا جیقتی لار اول کیجا عثمان رضیالله عنه توشیندا بیغامبر علیه السلام نی کورار تقی قتندا ابو بکر تقی عمر رضی الله عنه بار بیعامبر علیه السلام آیتور یا عثمان ارتا روزه نکنی بیزیم قتیمزدا افطار قیلغیل تیب آیتور قجان کیم عثمان رضی الله عنه بو توشنی کوردی ارسا بیلدی کیم شهادت وقتی یغوردی تیب اول کون روزه توتی ارتا بولدی ارسا اول مصری لار جمله بیغلشیب غوغا بیرلا عثمان قبوغینکا کلدی لار تقی آیدی لار کیم بیزکا مروانني بیرکیل یوق ارسا سینی اولدورور بیز تیدی لار ارسا عثمان رضی الله عنه قبوغنی بغلادی تقی اوجاک کا موندی ایدی کیم ای مسلمان لار سیز مینی نایوندین اولدورورسیز تیب ایدی تقی نیغامبر علیه السلام آیدی مسلمان کشینک قانی حلال بولماز مکر اوج ایش بیرلا قانی حلال بولور مسلمان بولمیشدین سونک یانا کافر بولسا یا تقی خاتون المیش دین سونک زنا قیلسا یا تقی ناحق یپردا بیر مسلماننی اولدورسا تیدی ایمدی من دینیمنی اینتمادیم کافر بولمادیم جاهلیتدا هم مسلمانلیقدا زنا قیلمادیم او کون بیغامبر علیه السلام نونک مبارک ایلکینی توتوم آندین سونک اول ایلکیمنی اوز آندامومغا تیکورمادیم تیدی مینی نا بولدین اولدوراین تیب آیتورسیز تیدی تقی آیدی کیم بیر غفار قبیله لیغ کیشینینک اول کون کیم بیغامبر عیه السلام مدینه کا کلدی مدینه اجیندا رومه آتلیغ جشمه ننک قذوسی بار اردی سغی سوجوک اردی تقی اول کشی لارکا بیرماز اردی تقی اونکین قنوغ لار بارجا اجیغ اردی بیغامبرعلیه السلام ایدی کیم بولغای کیم رومه نینک قوذوغینی آلسا تقی مسلمان لارغا سبیل قیلسا تیدی ارسا اول قذوغنی اوز مالیمدین اوتوز بیش مینک یرماق غا آلیب سبیل قیلدیم ارسا بیغامبر علیه السلام منکا اوجتماح بیرلا بشارت بیردی ایمدی سیز منکا بو قصد قیلدنیکز تیدی آنداغ قیلمانک تنکری دین قورقونک تیب وعظ نسیحت قیلدی تقی توشتی تقی بو خبر علی کا تیکدی کیم عثمان قبوغیندا خلایق یغلیشیب تورور اردی لار تیب ایدی لار ارسا علی رضی الله عنه حسن نی حسین نی تقی قنبر آتلیغ خادمینی بو اوجاکونی ایذا بیردی کیم عثمان قبوغینی سقلانک قیلیچ بیرلا تیب انلار تقی قبوغنی سقلادی لار ایکی کیم ارسا عثمان رضی الله عنه نونک ایغی نینک آرتیندا کیجیک قبوغ بار اردی اول قبوغدین کیردی لاز الیک لارنیدا قیلیچ بیرلا عثمان رضی الله عنه مصحف آجیب اوقیور اردی قوله تعالی فسیکفیکهم الله و هو السمیع العلیم کا یتمیش اردی تقی قتیندا خاتونی بار اردی نایله آتلیغ قجان کیم اول ایکی ملعون عثمان نی الدوردی لار ارسا قانی سجراب اول آیت اوزا سینکا توشتی بو کون تقی اول قانلیغ مصحف بار بیت المقدس دا حاج لار در خواست قیلسالار جیقارورلار زیارت قیلدورورلار قجان کیم اول ملعون عثمان نی قیلیچ بیرلا اوردی ارسا خاتونی عثمان نینک اوزا سینکا توشدی ارسا انی تقی قیلیچ بیرلا اوردلر ایاسینینک یاروسی کسیلدی بیغلایو مونکدین یا سغیندی اندین سونک بو ایکی کیم ارسا جیقتی لار یانا بیر کیم ارسا کیردی امیرالمؤمین عثمان هنوز تقی اولمادین تورور اردی خاتونی نایله نی بر یانکا قلادی قتیغ اوردی ارسا خاتونی یغلایو بشلادی عثمان تقی بیغلادی تقی بو کیم ارساکا قارغادی بو ارادا خاتونی قجدی تقی اوجاک کا موندی فریاد قیلدی کیم امیرالمؤمین نی ایکی کیشی آرت یاندین کیریب قیلیچ بیرلا اولدوردی لار تیدی ارسا حسن تقی حسین نینک هیچ خبرلاری بولمادی قبوغ آجتی لار کیردی لر ارسا امرالمؤمنین نی کورارلار کیم شهید بولمیش مصحف اوزاسیندا قان ساحیلمیش اوکوش یغلادی لار انالله وانا الیه راجون تیدی لار بو خبرنی علی اشتدی ارسا کلدی تقی حسن تقی حسین نی اوردی نیشا قبوغ ساقلامادینکز تیب انلار ایدی لار بیز قبوغنی محکوم سقلادوق ولیکن بیلمادوک بو اولدورکان لار آرت قبوغدین کیرمیشلر تیدی لار ذوالحجه آیینینک اون سکسنجی کون جمعه کون اردی کیم اوزی شهید بولدی توقسان یاشدا آخره ت قا تاقل قیلدی اون ایکی ییلدین اون یکی کون اکسوک خالیفه لیق قیلدی

Ebu Bekr oğlını Mısırqa bäglikkä izä birdi. Ebu Bekr oğlı Muhammed taqı Mısır halqı birlä Mädinädın çıqtılar. Üç künlük yer barmış ärdiler kim baqarlar bir habeşiy qul täwäka minüp yelip kele turur. Ebu Bekr oğlı aydı: barıñ ol kişini ondan taqı soruñ, nä işkä ewup barur, tidi ärsä, bardılar, sordılar ärsä, aydı kim: men emir-ul-mu'minina 'Osmânnıñ qulı turur men. Mısırğa barur men: Mısırnıñ begi 'Abdullah bin Şüreyhke söz izä berüb turur, tidi ärsä, aydılar: Mısır begi munda turur, kelgil! Tidilär ärsä, ol aydı: men özinge kelmedim, tidi ärsä, qoymadılar, Ebu Bekr oğlı Muhammedkä

keltürdilär. Muhammed sordu kim: ol ne söz turur, kim emir-ül-mu'minina saña aytıb izä berdi? Tidi ärsä, ol sözni aymadı. Muhammed aydı: qatıñda bitig bar mu? tidi ärsä: bitigim yoq, tidi. Muhammed aydı: ahtarıñ, munda bitig bolğay, tidi ärsä, ahtardılar, hiç bitig tabmadılar. Yanında bir quruğ mäşk bar ärdi. Ol mäşkni tebrettilär ärsä, anıñ içindä närsä teprendi. Silktilär ärsä, içindä bitig çıqtı. Ol bitigni Ebu Bekr oğlı Muhammed açtı Mısırnıñ uluğları qatında. Andağ bitilmiş kim: men 'Osmandın 'Abdullah bin Şüreyhke sözüm ol turur kim Ebu Bekr oğlı Muhammedni Mısırğa izä berdim. Qaçan kim Mısırğa tigsa, anı öltürgil taqı sen bayaqı täg bäglik üzä turğıl timiş. Qaçan kim mundağ bitigni kördilär ärsä, bu Mısırdın kelgänlärniñ ğazabı iñen ziyäda boldı. Ebu Bekr oğlınıñ taqı hatırı hasta boldı. Taqı cümle qayra Mädinäya qayıttılar. Taqı cümle sahabanı yığdılar, 'Alike Talhake bu habarnı bu bitigni körgüzdilär. Cümle sahaba iñen ta'accublar qıldılar. Taqı 'Ali *radiallahu anh* başlab 'Osmân qatınğa bardılar taqı ol bitigni 'Osmân qatında oqıdılar ärsä, 'Osmân aydı: vällâh men bu bitigni bitimedim taqı kişigä buyurmadım, bu qulnı men izmadım, tidi ärsä, 'Ali aydı: bu bitig kimniñ hattı turur? tidi ärsä, aydılar: bu bitig Mervan hattı turur tidilär. Mervan, 'Osmânnıñ bitigçisi ärdi hem taqı küzägüsi ärdi. Barça sahaba aydılar kim: emir-ül-mu'min 'Osmân yalğan ant içmäz bizler mu'ayyen bildük kim, bu iş Mervan işi turur, tidilär ärsä, Mısırdın kelgänlär aydılar: andağ ärsä, bizge Mervannı bergil tidilär ärsä, 'Osmân *radiallahu anh* aydı: sizge Mervannı bersem, sizlär anı öltürgäysız aña şer'an ölüm kelmäz, tidi taqı Mervannı birmädi ärsä, munlar cümle ğazab birle çıqtılar. Ol kiçä 'Osmân *radiallahu anh* tüşinde bäyğämbar äläyhis-selämnı körer taqı qatında Ebu Bekr taqı 'Ömer *radiallahu anhuma* bar. Bäyğämbar äläyhis-seläm aytur: yâ 'Osmân, irtä rüzañnı bizim qatımızda iftar qılğıl tib aytur. Qaçan kim 'Osmân *radiallahu anh* bu tüşni kördi ärsä, bildi kim şehadet vaqtı yawurdı tib. Ol kün ruza tuttı. İrtä boldı ärsä, ol Mısrilär cümle yığılışub ğavğa birlä 'Osmân qabuğınğa keldiler taqı aydılar kim: bizge Mervannı bergil, yoq ärsä, seni öltürür biz, tidilär ärsä, 'Osmân *radiallahu anh* qabuğnı bağladı taqı öcäkkä mindi, aydı kim: ey müsülmanlär, siz meni ne yöndin öltürüsiz? Tib aydı; taqı bäyğâbär äläyhis-seläm aydı: müsülman kişiniñ qanı häläl bolmaz, meger üç iş birlä qanı häläl bolur: müsülman bolmışdın soñ yana käfir bolsa yâ taqı hatun almışdın soñ zinâ qılsa yâ taqı nâhaq yerdä bir müsülmannı öltürsä tidi. İmdi men dinimni unıtmadım, käfir bolmadım taqı câhilliyatta hem müsülmanlıqta zinâ qılmadım; ol kün bäyğâmbär äläyhis-selämniñ mübarek ilgini tuttum, andın soñ ol ilgimni öz andamumqa tigürmädim, tidi. Meni ne yoldın öltüreyin tib aytursız? Tıdi taqı ayttı kim bir Giffar qıblalıq kişiniñ ol kün kim bäyğâbär äläyhis-seläm Mädinägâ keldi, Mädinä içindä Rüma atalığ çeşmäniñ qudusı bar ärdi, suğ ı suçug ärdi taqı ol kişilärgâ bermez ärdi taqı oñın quduğlär barça açığ ärdi. Bäyğâmbär äläyhis-seläm aydı: kim bolğay kim bu Rümanıñ quduğını alsa taqı müsülmânlarğa sebil qılsa, tidi ärsä, ol quduğnı öz mâlından otuz beş miñ yarmaqqa alıb sebil qıldım ärsä, bäyğâmbär äläyhis-seläm maña uçtımah birlä bişârät berdi. İmdi siz maña bu qasd qıldıñız? Tidi. Andağ qılmañ, Tañrıdın qorquñ tib va'z u nasihat qıldı taqı tüşdi. Taqı bu habar 'Aligä tigdi, kim 'Osmân qabuğında halâyıq yığılışıb turur ärdilär, tib aydılar ärsä, 'Ali *radiallahu anh* Hasan taqı Huseyinni, Qanbar atlığ hadimini bu öcägüni iza birdi kim taqı qabuğnı saqlañ qılıc birlä, tib. Anlar taqı qabuğnı saqladılar. İki kimärsä 'Osmân *radiallahu anhnıñ* ewiniñ artında kiçiğ qabuğ bar ärdi taqı ol qabuğdın kirdilär eliglärindä qılıc birlä 'Osmân *radiallahu anh* mushaf açıb oqıyur ärdi, «*Fâsayakfikhumu-llâhu ve huva-s-sami'u-l-'aliyim*»gä yetmiş ärdi taqı qatında hatunı bar ärdi Nâyilä atlığ. Qaçan kim ol iki mel'un 'Osmânnı *radiallahu anh* urdılar ärsä, qanı saçrab ol ayat üzäsingä tüşdi. Bu kün taqı ol qanlığ mushaf bar Beytu-l-Maqdisdä. Hacılar derhost qılsalar, çıqarurlar, ziyarat qılurlar. Qaçan kim ol mel'un 'Osmânnı qılıc birlä urdı ärsä hatını 'Osmânıñ üzäsinga tüşti ärsä, anı taqı qılıc birlä urdular. Äyäsiniñ yarusı kesildi, yığlayu bir muñuşqa sığındı. Andın soñ bu iki kimärsä çıqtılar. Yana bir kimärsä kırdi. emirü-l-mu'minin 'Osmân henüz taqı ölmädin turur ärdi. Hatunı Nâyilänı bir yanğa qaldı qatığ urdı ärsä, hatunı yığlayu başladı, 'Osmân taqı yığladı taqı bu kimärsägä qarğadı. Bu arada hatunı qaçtı taqı öcäkkä mindi, feryad qıldı kim: emirü-l-mu'mininni iki kişi art yandın kirib qılıc birlä öltürtilär, tidi ärsä, Hasan taqı Huseynniñ hiç habarları bolmadı. Qabuğ açtılar, kirdilär ärsä emirü-l-mu'mininni körärlar, şähid bolmış, muşhafi üzäsinda qan saçılmış. Üküş yığladılar *inna lillahi va inna iläyhi raci'una* tidilär. Bu habarnı 'Ali eşitti ärsä, keldi, Hasan taqı Huseynni urdı: nişä qabuğ saqlamadıñız? tib. Anlar aydılar: biz qabuğnı muhkem saqladuq, velikin bilmedük, bu öltürgänlär art qabuğdın kirmişlär, tidilär.

Zu'l-hiccä ayınıñ on säksinç kün, cum'a kün ärdi kim özi şähid boldı. Toqsan yaşında ähirätqa naql qıldı, on iki yıldın on iki kün eksük halifalıq qıldı.